

**DAVLATLAR ICHIDAGI NIZOLARNI HAL QILISHNING XALQARO HUQUQIY
MEXANIZMLARI. AFGONISTONDAGI MILLIY YARASHUV SIYOSATINING
HUQUQIY ASOSI SIFATIDA**

Risqulova Barno Abduxamid qizi

JIDU xalqaro xuquq fakulteti

Magistratura 1-kurs

Tel 90 0083668

barnoriskulova0@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6809347>

ANNOTATSIYA

Bugungi kunda dunyo bo'ylab ko'plab xalqaro nizolarni guvohi bo'lib kelmoqdaniz. Xalqaro nizolarni tinch yo'l bilan hal etish xalqaro huquq sohasi bo'lib, uning tamoyillari va normalari xalqaro huquq sub'ektlari (davlatlar va xalqaro tashkilotlar) o'rtasidagi nizolarni tinch yo'l bilan hal etish tartibini belgilaydi.

Kalit so'zlar: xalqaro nizolar, agressiya, BMT, prosedura, arbitraj, superarbitrdan, sudlov prosedurasi

Diplomatik amaliyotda "xalqaro nizolar" atamasi keng va tor ma'nolarda qo'llaniladi. Birinchi ma'noda u davlatlar o'rtasidagi xilma-xil ziddiyatli vazifalarni ifodalash uchun xizmat qiladi. Ikkinchi o'rinda, faqat aniq ishtirokchilari bo'lgan, o'zaro aniq e'tirozlar va muayyan mavzular bilan ifodalangan davlatlar, o'rtasidagi munosabatlarning nizoli vaziyatlariga nisbatan qo'llaniladi.

BMT xavfsizlik Kengashi nizo yoki vaziyat vujudga kelgan paytda tomonlar qabul qilgan jarayonni hisobga olib, tegishli choralar yoki nizoni bartaraf etish usullarini taklif etishi mumkin. Yuridik xarakterga ega bo'lgan nizolar (BMT Ustavining 36-moddasi asosan) tomonlar taklifi bilan xalqaro sudga berilishi lozim.

Tinchlikka xavf solinganda yoki agressiya sodir etilgan vaqtda xavfsizlik Kengashi "manfaatdor tomonlardan o'zi lozim topgan vaqtinchalik chora-tadbirlarni kurishni talab qilishi mumkin" (BMT Ustavining 40-moddasi).

BMT Nizomida nizolarning turlarga bo'linishi nisbiydir. Har qanday nizo davlatlar o'rtasidagi tinch munosabat va hamkorliklarga zarar etkazadi. Shunga qaramay alohida xatarli nizolarni ayirib ko'rsatish o'zini oklaydi. Bu xildagi nizolar ko'pincha hududiy nizolar hisoblanadi. Yuridik va siyosiy nizolar bir-biridan farqlanadi. Bu farqlov ham nisbiydir. Xalqaro munosabatlarda siyosat va huquq ayniqsa o'zaro tutashib ketadi. Hech bir siyosiy nizo xalqaro huquq normalarini hisobga olmay hal qilinmaydi. Siyosiy va yuridik nizolarga bo'linishi

bir holatda siyosiy jihatdan ustun chiqadi, boshqa holatda esa yuridik jihatlar ustunlik qiladi. Xalqaro sudlar va arbitrajlarining tajribasini tahlil qilish shundan guvohlik beradiki, davlatlarning hozirgi hayotiy muhim manfaatlari bilan aloqador bo'lgan nizolarni qarab chiqishni ko'pincha bu organlarga topshirmaydilar. Zero, xuddi mana shular siyosiy nizolarning asosiy turkumini tashkil etib, bu nizolarni davlatlar siyosiy vositalar yordamida hal etishni afzal ko'radi.

Qanday tinchlik vositalariga murojaat qilish to'g'risidagi masala ishtirokchilar tomonidan nizolarni tinch yo'l bilan hal etish vositalarini erkin tanlash tamoyiliga binoan hal qilinadi (BMT Nizomi, 33-modda). Bunday vositalar: bevosita muzokaralar, kelishtiruvchi prosedura, xalqaro arbitraj tergov, sudlov proseduralari, janjallarni xalqaro tashkilotlarda hal etishdan iborat.

Bevosita muzokaralar — davlatlar o'rtasidagi nizolarni tinch yo'l bilan hal etishning asosiy vositasidir. Davlatlar o'rtasida kelib chiqadigan masalalarning asosiy qismi, shu jumladan, nizolar ham mu-zokaralar yo'li bilan bartaraf etiladi. Muzokaralar tomonlar o'rtasidagi bir-birlarining vaziyatlarini aniqlab olish maqsadidagi bevosita muloqatlardir. Bunday muloqatlarda tegishli faktik vaziyatlar va bitimga kelishuv imkoniyatlari ham aniqlab chiqiladi. Xalqaro hujjatlarda muzokaralar xalqaro nizolarni hal etish ro'yxatida birinchi o'rinda turadi (BMT Nizomining 33-moddasi). Muzokaralarning afzalligi shundaki, ular nizolashuvchi tomonlarning to'g'ridan-to'g'ri muloqotini keltirib chiqaradi, boshqa davlatlarning aralashuvi imkoniyatlarini cheklaydi.

Xalqaro kelishtiruvchi prosedura bevosita muzokaralarga nisbatan yordamchi xarakterga ega bo'ladi. Uning mohiyati shundan iboratki, mazkur prosedura tomonlarga ular olib boradigan muzokaralar va bitimga erishuviga yordam ko'rsatadi. Uning asosiy turlari: holis xizmat, vositachilik tekshiruv va kelishtiruvchi komissiyadan iborat.

Afg'oniston Islom Respublikasi ichki qurolli mojarodan ham, ushbu mojaroga xorijiy aralashuv oqibatlaridan ham azob chekkan va azob chekayotgan davlatlardan biridir. Hozirgi kunda Afg'oniston barcha manfaatdor tomonlar o'rtasida keng milliy muloqotni o'z ichiga olgan muvozanatli milliy kelishuv siyosatini amalga oshirishga juda muhtoj. Milliy muloqotni ta'minlash uchun xalqaro yordam zarur. Afg'onistonda faoliyat yuritayotgan tashkilotlarga ta'sir ko'rsatadigan har qanday davlat va xalqaro tashkilotlar qarama-qarshi tomonlarni muzokaralar stoliga qo'yishga yordam berishi kerak.

Afg'on ahvoli nuqtai nazaridan e'tibordan chetda qolmaydigan yana bir omil – xalqaro huquq asosida xalqlar, dinlar, davlatlar va hukumatlarning tinch-totuv yashashi va konstruktiv hamkorligini ta'minlash masalasi. Barqarorlik bir

tomonni muqobil asosda (ya'ni monosistem) ta'minlaydigan har qanday tizim butun insoniyat yoki uning biron bir qismi uchun uzoq muddatli muvozanat va rivojlanish istiqbolini ta'minlay olmaydi. Monosistem uzoq vaqt davomida mavjud bo'lolmaydi, chunki u tabiiy ravishda portlash xavfini tug'diradi, chunki u uyg'unlik va o'zaro ta'sirga asoslangan emas. "Xilma-xillikdagi birlik" formulasini amalga oshiradigan tizim ancha samarali va hayotiy. Ushbu formula shuni anglatadiki, mamlakatda xalqaro huquq doirasida ko'p millatli, ko'p konfessiyali va fikrlar plyuralizmi ta'minlanadi va qo'llab-quvvatlanadi. O'ziga xos xususiyatlarga ega va o'zini hurmat qilishni talab qiladigan ko'plab tsivilizatsiyalar, madaniyatlar, dinlar mavjudligini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi.

Afg'oniston sharoitida madaniy - diniy tizimlarning bir-biriga murakkab va bosqichma-bosqich moslashuvi mavjudligini hisobga olish kerak. Bunday moslashish har doim ham oson emas, chunki yangi texnologiyalarni, yangi ijtimoiy munosabatlarni va hatto manfaatdor davlatlarning o'ziga xos huquqiy pozitsiyalarini idrok etish qiyin. Masalan, afg'on jamiyati Afg'oniston uchun an'anaviy qadriyatlarga (masalan, an'anaviy oilaga) qisman zid kelishi va ularni yo'q qilishga hissa qo'shishi kabi "G'arb ne'matlari" ni o'z-o'zidan qabul qilmaydi. Barcha mumkin bo'lgan qarama-qarshiliklarni bartaraf etish uchun davlat va jamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlari zarur. Faqat bag'rikenglik va sheriklik sharoitida boy va kambag'allar o'rtasidagi iqtisodiy tafovut, xalqaro terrorizm, ommaviy qirg'in qurollarining tarqalishi, xalqaro giyohvand moddalar savdosi, ekologik tizimni yo'q qilish, epidemiyalar va boshqalar kabi butun dunyoga (va Afg'oniston uchun) umumiy bo'lgan bunday salbiy hodisalarga qarshi muvaffaqiyatli kurashish mumkin.

Ayniqsa, Afg'oniston haqida gapiradigan bo'lsak, bu mamlakat uchun milliy huquqiy ongning bir qismi sifatida aholining eng kambag'al qatlamlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan xayriya va xayriya ishlarini saqlab qolish juda muhimdir. Tashqi tomondan olib kelingan "G'arb ne'matlari" afg'on xalqi uchun an'anaviy qadriyatlarga zid bo'lmasligi kerak.

Hozirda xalqaro sud BMTning asosiy sudlov organi sifatida ish olib boradi. U BMT Nizomining tarkibiy qismini tashkil etuvchi maqom asosida harakat kiladi. Shu bois BMTning barcha a'zolari maqomning ham qatnashchilari hisoblanadi. BMT a'zosi bo'lmagan davlatlar xavfsizlik Kengashi tavsiyasi bo'yicha Bosh Assambleya belgilab chiqadigan shartlarda maqom ishtirokchilari bo'lishlari mumkin. Hozir Shveytsariya ana shunday ishtirokchilar qatoriga kiradi. Sud Bosh Assambleya va xavfsizlik Kengashi shaxsiy xususiy sifatlarda saylovchi, ya'ni davlatlarning vakillari bo'lmagan 15 a'zodan iborat bo'ladi. Ular 9 yil

muddatga saylanadi. Sud tarkibida bir davlatning fuqarosi bo'lgan ikki a'zo bo'lishi mumkin emas.

Xalqaro tashkilotlarda nizolarni hal etish tartibi. Davlatlar o'rtasidagi nizolarni tinch yo'l bilan hal etish tarkibiga xalqaro tashkilotlarning miqdori va mavqeining oshishi muayyan o'zgarishlar kiritdi. Kelishmovchiliklar va mojarolarni tinch yo'l bilan hal etish xalqaro hamkorlikning zarur elementga bo'lib, uni rivojlantirish Birlashgan Millatlar Tashkilotining vazifasidir. O'z faoliyatlari jarayonida xalqaro tashkilotlar ko'pgina xalqaro nizolar kelib chiqishining oldini oladilar. Bir qator holatlarda ularni tomonlarning o'zaro kelishuvi yo'li bilan bartaraf etilishini engillashtiradi. Xalqaro tashkilotlar nizolarni tinch yo'l bilan hal etishning boshqa vositalarini rad etibgina qolmay, balki ulardan faol foydalanishni ko'zda tutadi. Sudlov prosedurasidan farqli o'laroq, xalqaro tashkilotlar tomonidan nizolaryang bartaraf etish tartibi, ko'p holatlarda siyosiy xarakterga ega bo'ladi. Shunga qaramay, har qanday sharoitda tinch bartaraf etishning amalga oshirilishi uchun asos bo'ladigan xalqaro huquqning rolini biron-bir darajada kamsitishni bildirmaydi.

BMTda nizolarni tinch yo'l bilan hal etishning butun tartibi tinchlikni saqlash manfaatlariga buysundirilganligi uchun unda xavfsizlik Kengashi Markaziy o'rinni egallaydi. Nizolarning tinch yo'l bilan hal etilishiga bag'ishlangan Nizomning VI-bo'limida bu yaqqol ifodalangan. Xavfsizlik Kengashi o'z tashabbusiga binoan nizoning davom etishi xalqaro tinchlik va xavfsizlikni saqlashga tahdid solish yoki solmasligini belgilash uchun har qanday nizoni ko'rib chiqish huquqiga ega. BMTning har bir a'zosi bunday nizo to'g'risida xavfsizlik Kengashi yoki Bosh Assambleyagacha xabar qilishi mumkin, BMT a'zosi hisoblangan davlat ham shu singari bu organlar e'tiboriga o'zi bir tomon bo'lgan, agar BMT Nizomi bo'yicha nizolarni tinch yo'l bilan hal etish bilan bog'liq majburiyatlarni o'z zimmasiga olmasa, har qanday nizo to'g'risida ma'lumot berishi mumkin (Nizomning 35-moddasi). Xavfsizlik Kengashi har qanday nizoni tinch yo'l bilan hal etish maqsadida tavsiyalar berish ega. Agar bu nizolar tinchlikka xavf solmagan taqdirda ham, barcha tomonlar iltimos qilgan taqdirda bunday tavsiyalar beriladi. Xavfsizlik Kengashi nizoni tinch vositalar yordami bilan o'zlari istaganicha hal etishni tomonlardan talab qila olmaydi yoki ularga biron-bir tavsiya bera olmaydi.

Xavfsizlik Kengashidan Bosh Assambleya singari nizoni ko'rib chiqilishi natijasida tavsiya qabul qiladi. Faqat tinchlikka xavf tug'ilgan, tinchlik buzilgan va agressiya aktlari sodir qilingandagina xavfsizlik Kengashi yuridik majburiy qarorlar qabul qilish huquqiga ega.

Xavfsizlik Kengashi yuridik xarakterdagi nizolar umumiy qoida tariqasida tomonlar tomonidan xalqaro sudga topshirilishini hisobga olishi kerak biroq, o'tgan o'n yilliklarda xavfsizlik Kengashi faqat bir martagina ishni sudga topshirishni tavsiya qildi (1947 yilda Korfa bo'g'ozi to'g'risidagi ish) va bir marta sudning maslahat xulosasini so'radi. Bosh Assambleya sudning maslahat xulosasini o'n martadan ko'proq so'rab bir necha marta tomonlarda o'z nizosini sudga yoki arbitrajga topshirishini tavsiya qildi.

Xalqaro vaziyatning murakkabligiga qaramay nizolarni tinch bartaraf etishning BMT Nizomida ko'zda tutilgan tartibi ijobiy natija berdi. Barcha eng jiddiy nizolar va ziddiyatlar u yoki bu darajada BMTda muhokama qilinadi. Shuningdek nizolar va ziddiyatlarning davom etishining oldini olishda BMT rolini ham to'g'ri baholamaslik mumkin emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

<https://uz.denemetr.com/docs/768/index-287724-1.html?page=13>

<https://aim.uz/referaty/97-gosudarstvoj-pravo/20235-xalqaro-nizolarni-xalqaro-huquqiy-vositada-hal-etish.html>

https://ru.wikipedia.org/wiki/Мирное_разрешение_международных_споров